

KOLEKTİF VE BİREYSEL KİMLİKLER BAĞLAMINDA SOSYAL BÜTÜNLEŞME

Muhammed ÖZDİL*

ÖZET

Bu çalışmada kimliğinin bireysel ve kolektif yönleri farklı toplumsal yapılar bağlamında ele alınacak ve bireysel karakterli olaylar ile kolektif olayların kimlik edinmedeki rolü ve bunun da toplumsal yansımaları incelenecektir. Bir gruba ya da topluma aidiyeti öne çıkaran kolektif kimliklerin toplumsal bütünleşme konusunda ötekilerden farklılığı vurgulayan bireysel kimlikten daha önemli bir rolünün olması bu konunun incelenmesini gerekli kılmıştır. Kültürel özelliklerin toplumsal birliği meydana getirirken elde ettiği önemli konum, din ve milliyet bağlamında öne çıkarılarak ele alınacaktır. Ayrıca kolektif kimliklenme, bireylere bir bütünün parçası olma şuurunu kazandırabilmektedir. Bu açıdan kolektif kimliklerin toplumsal bütünleşmede ne derece gerekli olduğu sosyolojik açıdan ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Bireysel Kimlik, Kolektif Kimlik, Sosyal Bütünleşme

SOCIAL INTEGRATION IN THE CONTEXT OF INDIVIDUAL AND COLLECTIVE IDENTITIES

ABSTRACT

In this article, the individual and collective sides of identity are analysed in the context of different society structures. Throughout this paper, the role of individualistic and collectivist events in identity building and their affections on society are highlighted. It is thought that the collective identity, emphasises the belongingness to society, has essential role in social integration rather than the individualistic identity, which emphasizes the differences from 'others'. Moreover, in structuring social unity, cultural features play important roles and these features are held especially within the context of religion and nation. Thus, as a result of this article, it is underlined that the necessity of the collective identities, which make individuals conscious about that they are a part of a whole, in social integration.

Keywords: Identity, Individual Identity, Collective Identity, Social Integration

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi muhammed.ozdil@gmail.com

GİRİŞ

Modernleşme ve ulus devlet bağlamında ilgi odağı olmaya başlayan kimlik kavramı, genel anlamda sosyal bilimlerde özel olarak da sosyolojide önemli bir yere sahiptir. Kimlik kavramı en genel ifadeyle bireyin “kim”, topluluğun da “kimler” olduğunu öteki bağlamında açıklama girişimi olarak anlaşılabilir.

Kimliği tanımlamada bireyi diğerlerinden ayırıştırma noktasında “farklılık” merkezli ve bireyi bir bütüne ait kılma noktasında “benzerlik” odaklı iki unsur öne çıkmaktadır. Farklılık vurgusu yapılan tanımlamalarda özellikle “Biz/ben”i, “Onlar/diğerlerinden”den ayırt etmek, benzerlik merkezli tanımlamalarda ise “Ben”i “Biz”e ait kılmak şeklinde bir yöntem takip edilmektedir. Birey aynen sosyalleşmede olduğu gibi kimlik kazanımında da bir takım süreçler ve ortamlarla yüzleşmek zorundadır.

Kimliğin kolektif yönüne vurgu yapmak, kimliğin tamamen içinde bulunulan grup tarafından belirlendiği anlama gelmemektedir. O hem toplumsal hem de bireysel olarak inşa edilebilmektedir. Bu inşa da toplumsal yapıların kırılabilirliği ve dinamikliğiyle bağlantılı olarak şekillenmektedir. Özellikle geleneksel dönemde kimliklerin verili olması, daha sonra modern ve -buna başkaldırı şeklinde düşünebileceğimiz- postmodern dönemde kimliklerin verili oluştan edinime doğru şekillenmesi, toplumsal yapının karakteriyle bağlantılıdır. Postmodern dönem kimliklerin parçalandığı, inşa edildiği ve yeniden parçalandığı dahası bütünsel kimliklerden ziyade parçalı kimliklerin piyasaya sürüldüğü bir dönemdir. Diğer bir ifadeyle postmodern dönemi “kimliksizleştirme” politikalarının en yoğun olarak hissedildiği dönem olarak görmek mümkündür.

Bu çalışmamızda kimlik kavramının psikolojideki kullanımlarını göz ardı etmemekle birlikte kavramın taşıdığı anlamın toplumsal boyutları ile ilgileneceğiz. Kimlik salt olarak “kim” ve “kimler” sorularına verilen cevapların yanı sıra içinde bulunduğu evreni –topluluk, cemiyet, ulus, din-anlama ve açıklamayı da bünyesine dâhil ederek bir toplumla bütünleşme ve ayrışma noktasında belirleyici olabilmektedir. Bu yönüyle önemine binaen ele aldığımız makalede, toplumsal bütünleşme noktasında farklı içerikteki kimliklerin ne yönde bir etki gösterdiğine sosyolojik bir perspektif eşliğinde işaret etmeye çalışılacaktır.

1. Sosyal Bütünleşme

Sosyal bütünleşme hem toplumsal düzen ve yapının hem de eylem ve işlevin bütünleşmesine işaret etmektedir (Fichter, 2004: 232). Diğer bir ifadeyle toplumu meydana getiren farklı grupların karşılıklı ilişkilerindeki bağımlılık ve ahengi belirli bir düzen içerisinde sürdürmeleri sürecidir. Sosyal bütünleşme, toplum içindeki hâkim kültürel değerlerin bireyler tarafından

özüm senerek toplumla uyum içerisinde olmayı ifade etmektedir (Günay, 2003: 343).

Sosyal bütünleşme, toplum içindeki küçük gruptaki “biz” duygusunun ve aidiyetinin büyük toplumsal gruptaki “biz” duygusuna taşınmasıdır. Dar anlamda kullanılan mensubiyet duygusunun bir üstüne çıkılarak ait olunan büyük toplumsal yapının; milli toplumun şuuruna varılmasıdır (Erkal, 2006: 276-277).

Sosyal bütünleşmenin bu genel tanımlamaları ışında Türk toplumunun geleneksel ve modern yapısının bir yansıması olarak şu şekilde bir tablo çizebiliriz: Basın yayın organları ve özellikle televizyon kültürünün hâkimiyetinin tam olarak gerçekleşmeyip, geleneksel yaşam kodlarının devam ettiği dönemlerde, Türk kültüründe çoğu zaman şifahi olarak söylenen ve bazen de yazılı olarak/okunarak devam ettirilen milli ve dini duyguya hitap eden hikâye, masal ve benzeri tarzdaki kitaplar bireye hem bir kimlik aşulamakta hem de sosyal bütünün bir parçası olma şuurunu kazandırmaktadır. Burada birey, kimliğini kendisi sorgulayarak kazanmak yerine ait olduğu grup tarafından ona bir kimlik aşulanmakta ve böyle bir ortamda ister istemez bireysel kimlik arka planda kalmaktadır. Bireysel kimliğin ön plana çıkarıldığı günümüzde ise bu kimliğin ne şekilde inşa edildiği belirsizlik taşıyabilmektedir. Özellikle sosyal medya ve televizyon kültürü bağlamında kimlik güvenilir yakınlar eliyle değil de belirsiz ama etkin odaklar eliyle aşırı bireysel yaşamı vurgulayıcı ya da belli bir yaşama tarzına yönlendirici bir tarzda inşa edilebilir, bozulabilir ve tekrar inşa edilebilir. Bu yönü itibariyle bireysel kimliklerin toplumsal bütünleşmeden ziyade küresel kültüre eklenme fonksiyonunun daha ön planda olduğu söylenebilir.

Sosyal bütünleşme toplumsal yapıdaki birlik ve bütünlüğe işaret etmek üzere kullanılan sosyolojik bir kavramdır. Bu çalışmada kimliğin bireysel ve kolektif kimlikler üzerinden sosyal bütünleşmede ne gibi rolünün olabileceği ele alınacaktır.

2. Kimlik

Kimlik (identity), kelime olarak; farklı durumlarda asli özelliklerin aynı olması, nesnel bir gerçekliği oluşturan bütündeki benzerlik ve bir bireyin ayırt edici karakteri ya da kişiliği gibi anlamlara gelmektedir (Webster, 1981: 563). Kimlik terimi; aynılığı ve sürekliliği içeren Latince “idem” kökünden gelmekte olup uzun bir tarihi serüvene sahip olmakla birlikte popüler olarak yirminci yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır (Marshall, 2005: 405).

Kimlik kavramı sosyal bilimlerde kullanılan köprü kavramlardan biridir. İnsan bilimlerinden siyasal bilimlere, psikolojiden sosyolojiye kadar geniş bir kullanım yelpazesine sahiptir (Aydın, 1999: 7). Kimliğin

oluşmasında psikolojinin ve özellikle bireyin gelişim dönemleri ile irtibatlı teorilerin önemli bir ağırlığı vardır (Kula, 2001: 44).

Sosyolojik perspektiften kimlik, sosyal süreçlerde inşa edilmekte ve bir kez inşa edilip somutlaştığı zaman, sosyal ilişkilerle devamlılığı sağlanmakta değiştirilebilmekte ya da yeniden biçimlendirilerek tekrar inşa edilmektedir. Kimliğin, oluşumu ve devamlılığını içeren sosyal süreçler de sosyal yapı tarafından belirlenmektedir (Berger ve Luckmann, 2008: 250). Özellikle modern dönemdeki coğrafi ve sosyal hareketliliklerin artması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyal değişimler bir kimlik sorununa da zemin hazırlamıştır. Belirli bir kültür içinde, kültürel hareketlilik ve değişimin olmadığı yerlerde insanlar farkında olmaksızın tek bir kimliğe bağlı olarak yaşarlar. Kimlik, “Öteki” ile karşılaştığımız anda, bizi diğerlerinden ayıran şey üzerinde düşünmeye başladığımızda ve kendimiz gibi davranmaya çalıştığımızda somut olarak kendini gösterir. Ne ve kim olduğumuz hakkında tereddüt ettiğimizde ise, kimlik sorunu ortaya çıkmış demektir (Bayart: 1999: 92). Kimlik sorununa çözüm aramayı ifade eden kimlik arayışı genellikle bireyin kendi kimliği üzerinde değil de karşıt kimliğe nispetle inşa edilmektedir (Göka ve Beyazyüz: 2005: 17). Özlü bir tanımlamaya göre kimlik, kişinin ne olduğu ve nasıl tanındığıdır ve bireyin olduğu şey ya da yola çıktığı temeldir (Connolly, 1995: 92). Ayrıca kimlik, sosyal ve siyasal durumların belirlediği bir referans çevresine de işaret etmektedir (Yavuz, 2008: 17).

Kimlik var olmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürerek (Connolly, 1995: 93) kendi özdeşlik alanını belirler. Farklılık ötekiliğe dönüştürülürken iki ayrı kavram ortaya çıkmaktadır: “Biz” ve “Onlar”. “Biz” ve “onlar” ayırımında onların hiçbirisi “bizden biri” değildir. Kendimizi “onlar” karşısına koyma ihtimali olmaksızın, kendi kimliğimizi anlamlandırmada da zorluk çekeriz (Bauman, 2006: 65). Burada kimliğin tanımı gereği “ötekini” hemen yanı başında bulması söz konusudur. Daha da önemlisi “dikkate değer öteki”, yalnızca muhalif olarak değil aynı zamanda kimliğin inşasında kurucu unsur olarak da son derece işlevsel bir yere sahiptir (Yavuz, 2008: 39).

Kimlik, farklılık eksenli tanımlandığı gibi aynı meşruiyet çerçevesinde ortak geçmiş ve gelecek etrafında buluşan insanların özdeşliği (Perşembe, 2005: 27) şeklinde de tanımlanabilir. Bu özdeşlik, ortak bir bilinçle şekillenir. Bu bilinç ise, en genel olarak ortak toplumsal bilinçtir ki, bunu oluşturan da kültürdür. Bu manevi varlık, bireysel bilinç ile kendini başka bireylerden ayırır. Kültürel bilinç ile aynı kültür içerisinde var olanlar birliktelik bilincine ulaşır ancak başka kültür insanlarından da ayrılmış olur. Bu açıklamaya göre kimlik, bireysel bilinç (genetik unsur) ile kültürel bilinç (ortak bilinç) ekseninde ortak bir buluşmanın ürünü (Gündoğan, 2009: 400) olarak ortaya çıkan bir olgudur.

Kimlik özellikle göç, meslek değiştirme, yabancı ülkelerde bulunma gibi yaşam deneyimleriyle etkileşime açık hale gelir. Bu durum verili ve kazanılmış kimlikler arasındaki gerilimlerin sürekli artmasına yol açar. Bu yönüyle de kimlik olgusunu hep dinamik ve canlı kalması, belirli kalıplara hapsolmeden yenilenebilmesi ve devamlı gündemde kalması söz konusudur (Şimşek, 2002: 34).

Kimlik bireysel ve kolektif olması yönüyle bireyin bir bütüne aidiyetinde zayıf ya da güçlü bağlara işaret etmektedir. Bir bütüne bağlanma noktasında kolektif kimlikler sağlamlıklarıyla beton gibidir. Özellikle postmodern dönemi göz önüne alarak söyleyecek olursak bireysel kimlikler esnek, kırılabilir ve sürekli olarak inşa edilebilen yapısıyla oyun hamuruna benzer.

Kimlikler üzerinde geleneksel ve modern toplumlardaki keskin ayrılıklar, farklı toplum tiplerinde farklı kimliklerin ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir. Milli, dini, etnik, mesleki, vatandaş, tüketici vs. kimlik tiplerinin bazı toplumlarda farklı önceliklerinin olması, en temelde gelenek ve sonrası temel alınarak yapılan tasniflerden kaynaklanmaktadır. Bireyselliğin ve bireysel hakların daha çok vurgulandığı modern toplumlarda bireysel kimlikler birincil konumda iken dini cemaati oluşturan kolektif kimliklerin geleneksel toplumda daha ön planda olduğu söylenebilir. Bu durumu genel bir tablo ile şu şekilde ifade edebiliriz:

		Geleneksel Toplum	Modern Toplum	Postmodern Toplum
Kolektif Kimlikler	<i>Dini Kimlik</i>	Birincil konumdadır. Bütün toplumu kuşatan dine referans esastır.	İkinci konumdadır. Sekülerleşme sürecinde arka plana itilmiştir.	Hem birincil hem ikincil konumdadır. Toplumda küçük cemaatçiklere referans esastır.
	<i>Milli Kimlik</i>	Birincil konumdadır. Dini kimliği destekler bir görünüm arz eder.	Birincil konumdadır. Etnik ve Ulusallık vurgusuna göre farklılık gösterebilir. Dini çağrışımları arka planda ve özellikle seküler bir karakterdedir.	Hem birincil hem de ikincil konumdadır. Farklı şartlar altında bütün ulusu kapsamakla birlikte ulus içindeki ayrılıkları da kışkırtabilir.
Bireysel Kimlikler	<i>Modern Kimlik</i>	-	Birincil konumdadır. Özellikle siyasal alanda bireylerin varlığı kabul eder. Bireyin	Birincil ve ikincil konumdadır. Hem bireyselleşmeyi salık verir hem de bireyin kontrol

			vatandaş, meslek sahibi ya da ulusa mensubiyetine vurgu yapar.	altına alınması için çalışır.
	<i>Postmodern Kimlik</i>	-	-	Birincil konumdadır. Özellikle tüketici birey bağlamında ve belirli yaşam tarzları çerçevesinde görünmektedir.

2. 1. Bireysel Kimlik

Kişinin yaşamında kendine için uygun gördüğü rol veya kendisini algılayış biçimini kimlik; özellikle, modern dönemlerde bireyin kendi bireysel/toplumsal kimliğini inşa etmek ya da kazanmak için sürdürdüğü çabayı da kimlik arayışı olarak adlandırabiliriz (Göka ve Beyazyüz, 2005: 17).

Modern toplumlarda geleneksel yapı ve ilişkilerin hem formları değişmiş hem de etkileri kırılmıştır. Bu toplumlarda bireysel kimlik edinmek devamlı çaba gerektiren bir eylem haline dönüşmektedir. Özellikle modern dünyada yoğun bir şekilde sunulan paket programlar “hayat tarzı” kavramını öne çıkarmaktadır. Geleneğin gücünü yitirmesi ve gündelik hayatın küresellik bağlamında yeniden inşa ediliyor olması bireyi yeni hayat tarzlarından birini seçmeye zorlamaktadır. Modern dönemde toplumsal hayatın açıklığı, farklı eylem ortamlarının çoğulluğu gibi seçim olanaklarının olması giderek bireysel kimliğin farkına varılmasına ve gündelik hayatta önem kazanmasına yol açmaktadır (Giddens, 2010: 16).

Birey, bireysel kimliği edinirken toplumsal yaşamda algıladığı dünya ile bağlantılı olarak kendini tanımlama imkânı bulabilmektedir. Bu noktada birey, özellikle farklılık vurgusundan hareket eden ve öteki olarak algıladığı şahıslardan ayrı olarak farklı bir kimlik edinme çabasındadır (Sarıbay, 1997: 239). Bu bağlamda şahsi kimlik arayışında olan bireyin, kimlik edinme çabasındaki alt zeminin kişisel olarak biricik olma duygusuna dayanan psikolojik özellikleri, bedensel ve zihinsel yetenekleri gibi özel vasıflarını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Yapıcı, 2004: 55).

Kimliğin bireysel boyutuna daha fazla vurgu yapan yaklaşımlar, bu teorilerini insanların her zaman çok çeşitli gruplar içinde yaşamış ve çalışmış oldukları noktasından hareket ederek temellendirirler. İnsanlar aile, din ve millet gibi çeşitli kolektif kimliklere sahiptirler ve devamlı olarak bu kimliklere girip çıkmaktadırlar. İçinde buldukları duruma göre kimlik seçip kendilerine farklı bir kimlik inşa etmektedirler. Bu değerlendirmeden hareket eden yaklaşımlara göre kimlik, bütün yaşamı kapsayıcı değil durumsal bir olgudur (Smith, 2002: 27-28).

Bireysel kimliklerin modern dönemle birlikte ön plana çıktığı ve bireyler arasındaki benzerlikleri vurgulamaktan daha ziyade farklılık üzerine inşa edildiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda bireysel kimliklerin görüldüğü modern ve postmodern dönemlerin ele alınmasını kaçınılmaz bir durum olarak görmekteyiz.

2.1.1. Modern Toplumlarda Kimlik

Bireylerin modern toplumlarda kimlik kazanması, kimliklerin verili bir şekilde elde edilmesinden daha ziyade bilinçli bir tutum sergileyerek kazanmalarından kaynaklandığı ifade eden yaklaşımlar ağır basmaktadır. Buna paralel olarak bireylerin artık kimlikleri devralamadıkları ve geleneksel yöntemden kurtularak kimliklerini inşa ettikleri vurgulanmaktadır. Özellikle devlet kontrolünde kimlik kazandırma çabası bireysel bir iş ve sorumluluk formuyla isnat meselesinden edinim meselesine dönüşecek şekilde gerçekleşmektedir (Bauman, 2000: 33).

Modern toplumlarda kimliğin önceki döneme oranla daha az verili olması; toplumsal yapıdaki birincil ilişkilerin çözülmesi ve bireyciliğin artan bir şekilde sosyal hayatta etkisini göstermesiyle irtibatlıdır. Böyle bir ortamda bireylerin, verili tek bir kimliğe sahip olmasından daha ziyade birçok tercih karşısında kimliklerini seçme zorunluluğu ön plana çıkmaktadır (Özyurt, 2005: 187).

Kimlik hem kişileri hem de şeyleri imlemektedir. Özellikle modern ve postmodern toplumlarda birçok olguda olduğu gibi kimlikte de dayanıklılık, kesinlik ve süreklilik kaybolmaya başlamıştır. Örneğin dayanıklı nesnelerin artık tüketim için var olan ve tüketildikten sonra yokluğa mahkûm edilen kullan-at nesnelere tarafından arka plana itilmesi bunun en önemli göstergelerindedir. Böyle bir dünyada kimlikler, tıpkı bir kostüm değiştirmek gibi benimsenerek çıkarılıp atılabilir (Bauman, 2000: 124).

Modern toplumda kimlik, akışkan ve bireysel bir forma dönüşerek devamlı yenileşmeyle karşı karşıyadır. Bireyin eski hayat tarzları, kadim değerleri ve önceki kimlikleri artık varlık sahnesinden çekilmekte ve buna karşılık olarak da yenileri inşa edilmektedir. Modern toplumun önceki yaşam tarzlarını ve buna bağlı olarak şekillenen kimlikleri yok sayması bir paradoks olarak ortaya çıkmıştır: Modernin inşa ettiği ve çerçevesini kendisinin çizdiği tek ve sabit bir kimlik anlayışı... (Sarıbay, 1998: 59-60)

2.1.2. Postmodern Toplumlarda Kimlik

Kimlik konusu, özellikle birçok çağdaş sosyal bilimci (Giddens, 2010; Bauman, 2000) tarafından postmodern dönem bağlamında incelenen bir konu olmuştur. Bu dönemde kimlik, sabit ve devamlı olma özelliğini kaybederek daha çok parçalı ve kırılğan bir karaktere bürünmüştür. Kimliğin

devamlı parçalanmasının ve yeniden inşasının postmodern dönemin toplumsal yapıları parçalayıcı etkisiyle doğru orantılı olduğu gözlemlenebilir.

Modern dönemle birlikte başlayan kimlik edinme ve arama sorunu postmodern dönemde artarak devam etmiştir. Bu dönemde kimliğin kararlı hale getirilmesi değil, tam tersine onun sabitliğinden kaçınılması yaşam amacı olmuştur (Bauman, 2000: 125). Bu dönemde toplumsal ilişkilere bağlı olarak hangi kimlik uygunsu o kimlik, bedene yapışmayıp kalıcı olmayan bir şekilde giyilmektedir (Özyurt, 2005: 193). Dolayısıyla bireyler sürekli olarak kendi kimliklerini inşa etmek zorunda kalmıştır. Postmodern etiğe dayalı olarak oluşturulan bu kimlikler, bu etiğin dayanmış olduğu tüketim merkezli bir hayata bağlı olarak yinelenerek inşa edilmektedirler.

Postmodern tüketim kültüründe kimliklerin belirlendiği birey ile cemaat arasında bir aracı konumunda olan “hayat tarzı” da önemli bir yer tutmaktadır (Sarıbay, 1998: 65). Hayat tarzı ya da diğer bir isimlendirmeye “yaşam biçimleri”, günlük yaşamda kimlik ve bireysel ilişkilerle ilgili daha karmaşık anlamlara işaret etmektedir (Chaney, 1999: 22).

Modern dönemin kendisini mutlak hakikat olarak konumlandırmasından sonra postmodern dönemin parçalı hakikat anlayışındaki bu büyük dönüşüm kimlikleri de parçalamıştır. Bunun bir sonucu olarak da birçok kimlik türü neşvü nema bulmaktadır (Poyraz, 2009: 767). Postmodern dönemde kimlik, modern döneme nispetle daha istikrarsız ve kırılğan hale gelmiştir. Kimlik, özne merkezli olmaktan çıkarak parçalanmış ve farklı zamanlarda birbiriyle çelişen farklı kimlikler ortaya çıkmıştır (Sarıbay: 1998: 60-61). Postmodern dönemin kimlik anlayışını belirleyen hayat tarzları, sürekli değişim karakterine sahip olduğu için ona bağlı olan kimlikler de onların oyuncağı haline gelmiştir (Chaney, 1999: 54).

Sonuç olarak, modernliğin kimlik sorunu, kimliği yaratabilmek ve koruyabilmek üzerine odaklanmıştır. Postmodern dönemde ise, bir kimlik yaratarak ebediyen ona bağlı kalmak, kimliği sabitlemekle değil, sürekli olarak yeni kimlik seçeneklerini açık tutarak belirli bir kimliğe bağlı kalmamak; tek bir elbiseyi giymemek şekliyle ortaya çıkmıştır (Şimşek, 2002: 32). Postmodern bu duruş zamanla “kimliksizleşme”ye yol açabilecek bir yörengeye girmektedir. Kimliklerin istikrarlı ve sabit referans odakları olduğu bir dünyadan, bütün kimliklerin kuşatıldığı, tehdit altında olduğu bir dünyaya doğru sürükletilmektedir. Bu süreçte, dünyanın birçok yerinde görülen, kimlikleri yeniden sabitleme çabaları, bir yönüyle küreselleşmenin yarattığı şaşkınlık ve belirsizliklere bir tepkinin sonucu olarak okunabilir (Özyurt, 2005:).

2.1.3. Bireysel Kimlik ve Sosyal Bütünleşme

Bireysel kimlik modern ve postmodern dönemler bağlamında gündeme gelen bir olgudur. Modernizmin temel argümanlarından olan bireycilik bireyi diğerlerinden ayırma ve onun farklılığı üzerine vurgu yaparak kendisine zemin bulmaktadır. Bu yönüyle bireysel kimliğin toplumsal bütünleşmedeki rolü, toplumdaki benzerlerinden hareketle değil, işbölümünün gerektirdiği farklı alanlardaki eksiklikleri giderme noktasından işlevseldir.

Birey olma, topluluk duygusunun aşılabilirdiği anda başlamakta ve birey toplumsal bütüne aracısız bağlı olmak yerine onu oluşturan parçalarla bağımlılık ilişkisinde olduğundan dolayı toplumla bütünleşmesi organik bir şekilde meydana gelmektedir. İşbölümü bağlamında ortaya çıkan bu organik dayanışma (Durkheim, 2006: 163) bireysel kimliğe işaret etmektedir ve bireysel kimlik kolektif kimliğin etkinliğine nazaran toplumsal bütünleşme noktasında daha pasiftir. Modern dönemde özellikle pozitivist sosyoloji bağlamında farklı işbölümüne yapılan vurgu sosyal yapının bir düzen ve uyum içerisinde olduğu düşüncesinden hareketle ele alındığından bireysel kimlik toplumsal bütünleşme ile uyumludur. Fakat daha sonraki toplumsal değişimlerin postmodern dönemdeki bireysel kimliklere oranla toplumsal bütünleşmedeki rolü tartışılabilir.

Geleneksel toplumlarda birincil ilişkilerin varlığı kolektif kimliğin ve toplumsal bütünleşmenin gerçekleşmesinde etkindir. Bu ilişkilerden yoksun olan modern kimliklerde toplumsal sınıfların ve bireylerin grup şuurunu kazanması daha da zordur. Bu yüzden toplumsal bütünü oluşturmaya yönelik çabalar bir potada erimesi mümkün olmayan kimlikleri bir grup haline getirmeye yönelik hukuki yaptırımlar içerebilmektedir (Bauman, 2006: 56).

2. 2. Kolektif Kimlik

İnsan, hem bireysel bir yöne sahip olan hem de grup içinde yaşayan bir varlıktır. Bireysel kimliğe verilen cevaplar çoğu zaman grup aidiyetine de gönderme yapmaktadır. Bireysel kimlik bir mensubiyet ve aidiyet unsurları içermesi bakımından kolektif kimliğe işaret etmektedir (Göka ve Beyazyüz, 2005: 21). Toplumsal ya da kolektif kimlik, bireyin milliyetine, dinine, siyasi vb. gruplarla olan ilişkisine göre şekillenmektedir. Bu anlamda birey, kolektif kimliğini ortaya koyarken ister istemez sosyal özdeşleşmelerine bağlı olarak grup aidiyetlerine vurgu yapmaktadır (Yapıcı: 2004: 55).

Kolektif kimlik, bir kültürün taşıdığı norm, değer, sosyal kontrol vb. gibi topluma has özelliklerin benimsenmesi ve bunlara benzeşmek suretiyle edinilen toplumsal kimlik anlamına gelmektedir (Tural, 1988: 62). Bu bağlamda kolektif kimlik belirli bir alanda sınırları belli bir kültürel topluluğun sahip olduğu kimlik olarak sınırlandırılabilir ya da genişletilebilir. Etnik

kimlik, ulusal kimlik (Bilgin, 1999: 59) ve dini kimlik bu kategoride değerlendirilebilir.

Toplumsal kimlik olarak da adlandırabileceğimiz kolektif kimlik aynı grup içerisindeki bireylerin ortak aidiyetleriyle ve paylaşılan benzer pozisyonlara sahip olmasıyla benzerlik üzerinden inşa edildiği ve bunun şuurunda bulunduğu kimliktir (Yapıcı: 2004: 55). Grup için benzerlik kolektif kimliğin ayırıcı vasfı iken bireysel kimlikte olduğu gibi gruplar arası ilişkide de farklılık (grupun diğer gruplardan farkını ortaya koyma) grubun kimliğinde işlevsel bir fonksiyon görmektedir (Bilgin, 1999: 59). Bireyin kimlik edinmesinde, kimlik kendiliğinden inşa edilen bir olgu olmaktan daha ziyade ötekine göre şekillenmektedir. Bu durum hem bireysel kimlikler hem de kolektif kimlikler için geçerlidir. Bu yönüyle toplumsal kimlik sosyal ilişkide bulunan diğer gruplarla mukayeseli olarak inşa edilmektedir (Yapıcı: 2004: 64).

Kolektif kimlik grup aidiyetini genellikle geçmişi üzerinden inşa etmektedir. Geçmiş muhafaza eden kolektif bellekten hareketle geçmişin mirası ve değerleri canlı tutulmaya çalışılmaktadır. Grup içerisindeki bireyler bu ortak geçmişle kimliklerini kurmakta ve ona bağlı şekilde yaşamaktadırlar. Dolayısıyla kolektif kimliğin inşasında sosyal hayalin kolektif belleği şekillendirmesi söz konusudur (Bilgin, 1999: 59). Bu durumda kolektif kimlik için ortak özelliklere sahip toplumun subjektif bir bilinç sahibi olması bir özellikle olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü objektif karakterli unsurlarla toplumun subjektif bilinci toplumsal aidiyetin bileşenleridir (Yurdusev: 1997: 103). Kolektif kültürel kimliğin kendi tek biçimliliğinden ziyade arka planında taşıdığı ortak kültürün unsurlarına bağlılık ve süreklilik duygusu daha baskın bir konumdadır (Smith, 2009: 48).

Belli bir toplumda ya da ülkede bütünü kuşatan geniş kolektif kimlikler, ayrılmaya sebebiyet veren sınıf ve ekonomik çıkara dayalı kimliklerden farklıdır. Bunun öne çıkmış örnekleri ise dini ve milli kimliklerde kendini göstermektedir. Bütün bir toplumda üst bir kimlik aynı dini veya milli bilinçle kolektif kimlik inşa edilebilir (Smith, 2009: 20).

Kolektif kimlik, geleneksel toplum yapısında bireysel kimliğe nispetle daha birincil konumdadır. Özellikle bütüne işaret eden milli ve dini kimliklerde kendisini göstermektedir. Geleneksel toplum ve cemaatlerde kimlik, bireysel bir sorun değildir. Çünkü kültürel yaşamın çevrelediği töreler, gelenek ve görenekler, kişilerin kimliğini belirlemede çok önemli rol oynamaktadırlar. Sosyo-kültürel değişmelerin bir sonucu olarak kişinin bireysel tercihlerine bırakılan kimlik seçimi önemli bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü kimlik -ilk ve son çözümlemede- bir kültür sorunudur (Güvenç, 2010: 5).

2.2.1. Milli Kimlik

Milli kimlik, geleneksel toplum göz önünde tutularak değerlendirilecek olursa kültürel değerler ya da dine bağlılıkla inşa edilen kolektif bir kimliktir. Modern toplumda ise seküler bir anlam yüklenerek etnik ve ulus bağlamında ortaya çıkmaktadır (Uzun, 2003: 138). Milli kimlik, ister dini isterse seküler yönü vurgulansın, modern dönemde etkinliğini koruyan en önemli kolektif kimliklerden biridir. Çünkü modern toplumun üyelerini ortak bir geçmiş ve yeni bir toplumsal yapı paydasında bir araya getiren önemli bir unsurdur (Vatandaş, 2002: 138).

İrk temelli ve sadece etnik vurgusu olan kimlik, Alman modeli milli kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır (Bora, 1997: 56). Etnik bir temele dayandırmaksızın aynı ulusa bağlılığı yasalar önünde özgürce kabul eden bireylerin kabul ettiği kimlik de Fransız modeli milli kimlik olarak kabul edilmektedir (Bilgin, 1999: 7). Buna göre ulusların varlığı insanlara bağlı olarak şekillenmekle birlikte aynı zamanda bir insan ürünüdür. Uluslar grubun dışında kalanlara göre değil aynı grubun kabul ettiği ortak değerlere göre şekillenmektedir (Gellner, 2006: 78). Modern dönemle birlikte ön plana çıkan ulus vurgusu, özgür bireyleri tamamen serbest bırakmamış onlara vatandaşlık vererek ulusa bağlılık temelinde kimlikler inşa etmiştir (Durgun, 2005: 18).

Milli kimlik kolektif kimlik türünün en müşahhas örneklerindedir. Geleneksel ve modern toplum yapısına göre bu kimliğe dini ya da seküler arka planın eşlik etmesi olağandır. Buna rağmen milli kimliğin irk, soy ve kavim üzerinden şekillendiği ve dinin ikinci planda olduğu da öne sürülmektedir. (Karpas, 2009: 49) Çünkü bu söylem, bir millet olma bilincinin özellikle ulus bağlamında yakın döneme ait kavramsallaştırma olarak karşımıza çıkması ile bağlantılı olabilmektedir. Dahası, modern devlet bağlamında belirli bir toprağa aidiyeti simgeleyen ve değişime açık olan millet kavramı asli ve değişmez bir birim olarak görülmemektedir (Hobsbawm, 2010: 24). Fakat biz burada milli kimliğin geleneksel dönem vurgusunu, hem kültürel geçmişe hem de dine referansla ele almaktayız. Modernleşme ile ulusal devletlerin ortaya çıktığı dönemde ise milli kimliğin daha çok etnik ve ulusal yönüne vurgular yapılmaktadır.

Milli kimlik tarihsel arka plan ve vatan toprağı üzerinde inşa edilen ortak dilden hareketle inanç ve toplumsal hafıza ekseninde kendisine zemin bulmaktadır. Milli kimliğin tarihsel arka planının sağlam ve köklü olması (Çalık, 2009: 17) bireylerin kolektif kimlik sahibi olmasında önemli bir rol oynamaktadır. Belirli bir coğrafya ile kurulan ilişki diğer bir ifadeyle bir vatan toprağına mensubiyet şuuru, milli kimliğin oluşmasında çok güçlü bir etkiye sahiptir (Paleczek, 2004: 209).

Milli kimlik belirli bir topluluk üyelerini diğer topluluklardan ayırt ederek aidiyet duygusu kazandırır. Ötekilerden ayrılığın vurgulanması iç

gruptaki birleşmeye matuf bir yön taşımaktadır (Bilgin, 1999: 65). Milli kimlik, üyelerini grubun geçmiş ve geleceği arasındaki ortak bir kaderde birleştirir. Modernleşmenin beraberinde getirdiği köksüzleşme ve yersizleşmeye karşı bireye korunak olur (Özyurt, 2005: 123). Modern dönemle birlikte değişen sosyo kültürel şartlarda milli kimliğe bağlılıkta farklılaşmalar görülebilmekte (Smith, 2009: 41) ve özellikle politik faktöre bağlı olarak da milli kimlik değişime açık hale gelebilmektedir (Bruinessen, 2009: 24). Savaş, sürgün, göç, din değiştirme gibi etkili toplumsal olaylarda kolektif kimlik önemli bir değişime maruz kalmaktadır (Smith, 2002: 28).

2.2.2. Dini Kimlik

Kolektif kimliklerin en önemlilerinden olan din, birçok bireysel ve toplumsal boyutunun yanı sıra dünyaya anlam verme görevini üstlenen en önemli kurumdur. Bu anlam vermeyi bireyleri ve toplulukları belirli bir aidiyet kalıbı içerisine sokma yani onları kimliklendirme şeklinde düşünebiliriz. Birey de kendi kişisel yaşamında anlamlar zinciriyle kuşatılmış olup kendini tanıma ve tanımlama noktasında belirli referans gruplarına ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda bireyin aidiyet ihtiyaçlarına karşılık veren kurumlardan birisi olarak karşımıza din faktörü çıkmakta ve bireysel/toplumsal kimliğin oluşmasında etkin bir konumda olduğu gözlenmektedir.

Dini kimlik bireyin geçmişini -nereden geldiğini- ve geleceğini - nereye gideceğini- açıklamaya çalışan dini zihniyet bağlamında inşa edilmektedir. Kendi içinde nesnel bir yönü olan dini zihniyet, birey için yaşama yönelik tutarlı bir bütünlük inşa etmektedir (Luckmann, 2003: 64-65).

Dini zihniyet dünyayı algılamada sadece dine değil din dışındaki unsurlara bakışı da şekillendirmektedir. Bir dine ait zihniyet o dinin müntesiplerince paylaşılarak yayılmakta ve inanları etkisi altına almaktadır. Bu çerçevede dünyaya bakışı şekillenen birey, tavırlarının dini kaynaklı olup olmadığını bilmesee dahi dini zihniyetin istediği tarzda hareket etmektedir (Freyer, 1964: 71). Bu şartlar altında dini kimlik kişinin o gruba aidiyetiyle kendini göstermektedir.

Dini kimlik özellikle bir kültür ve o kültürü oluşturan unsurlar arasında iletişim ve toplumsallaşma alanlarında baskın konumda iken, modern toplumsal yapının unsuru olan ve ekonomik temelli şekillenen toplumsal kimlikten bu yönüyle ayrılır (Smith, 2009: 21). Dini kimlik bireyi herhangi bir inanç topluluğuna katarak kolektif kimliğin bir parçası haline getirmektedir. Büyük dinsel yapılarda olduğu gibi dinin alt katmanlarından olan cemaatlerde de benzer şekilde aynı işlevi görmektedir.

Din, kimliğin şekillenmesinde en etkin aidiyet unsurlarından birisini sunmaktadır. Bu aidiyet bazen birleştirici bir yön taşıdığı gibi bazen de diğer dini yapı ve gruplardan farklılığı vurgulayarak ayrıştırıcı/parçalayıcı bir yön

taşıyabilmektedir (Onat, 2009: 819). Dini kimlik edinmede bazen sosyal ve siyasal şartlar uyarınca dini referansların dışında din dışı eski yaşam alışkanlıklarının din gibi algılanması (Berkes, 2006: 20) ve buna bağlı olarak şekillenen bir dini kimliğe sahip olmak da bir problem olarak görülebilir.

Türk toplumu özelinde ve özellikle de modern sonrası dönemde sekülerleşmenin aksine dine dönüşün olduğu ve buna bağlı kimliklerin canlandığı söylenebilir (Keyman, 2003: 122). Bu noktada vurgulanması gereken; dinin görünürlüğünün geleneksel dini bütüncül yapılardaki gibi olmadığı aksine postmodern toplumun bir yansıması olarak parçalı kimliklerin; cemaatçi kimlikler şeklinde ortaya çıktığıdır. Türk toplumunda din, gelenekten modernliğe ve sonrasına kadar olan süreçte farklı boyutlarda işlev görse de etkinliğini hala devam ettirmektedir (Keyman, 2003: 130). Dolayısıyla din, kimliğin inşa edilmesinde günümüzde de önemli bir rol oynamaktadır (Onat, 2009: 819).

Gerek geleneksel toplum yapısının sürdüğü Osmanlı'da gerekse de modern bir yaşama bağlı olarak kurulan ve Osmanlı'nın devamı niteliğinde olan Türkiye'de dini kimlik, cemaat eksenli olarak inşa edilmektedir (Karpat, 2009: 83; Onat, 2009: 817). Türk kimliği, geleneksel Türk kültüründe ve modern dönemlerde farklı kaygılar taşısa da kültürel arka planı besleyen dini kültürel kimlik ile birlikte var olmuştur ve özellikle bu iki kolektif kimlik halk nezdinde birbirini tamamlayan unsur olarak kabul görmüştür (Perşembe, 2005: 44-46).

2.2.3. Kolektif Kimlik ve Sosyal Bütünleşme

Kolektif kimliklerin şekillendirdiği geleneksel toplum yapısında toplumsal bütünleşmenin çimentosu olarak kabul edilen kültürel benzerlik, sosyal bütünleşmede önemli bir rol oynamıştır. Kolektif kimlikler modern ve sonrası dönemde de önemini korumakla birlikte değişen toplumsal şartlarla birlikte bazı değişimlere uğramıştır. Aşırı bireyciliğin kutsanması, ortak şuurun oluşmasına engel olmakta ve bütüncül kimliklere olan ihtiyacı zedelemektedir. Fakat küreselleşmenin ileri boyutlara ulaştığı günümüzde vatandaş, çalışan vb. bireysel kimliklere referans güçleştiğinden tekrar etnik köken ve dini gibi kolektif kimliklere göre bireylerin tavır almakta oldukları söylenebilir (Touraine, 2005: 49). Bu durumu da bireylerin bir grup aidiyetine olan ihtiyacını ve toplumsal bütünleşmenin gerekliliğine yorabiliriz.

Geleneksel toplumda dinin bütünleştirici işlevine benzer bir fonksiyon modern dönemde ulus bağlamında şekillen millî kimlikle ikame edilmektedir. Millî kimlik sosyal bağların zayıfladığı, kimliklerin anlam kaybına uğradığı modern dönemde vatan ve aidiyet sunma yönüyle toplumsal bütünleşmenin önemli bir aracı haline gelmektedir (Özyurt, 2005: 116). Millî kimlik toplum içerisinde var olan çeşitli boyutlardaki farklılıkları sosyo-kültürel ve siyasi bir bütünlük sağlayarak giderebilmektedir (Bilgin, 1999: 65).

Modernleşmeyle birlikte dünyaya hâkim olan düşünce, kültürlerin ve yaşam biçimlerinin çeşitliliğini göz ardı eden ve teknik bir temele dayanan tek biçimli yaşam tarzıdır. Bununla birlikte din ve özellikle ulus vurgusunun hâkim olduğu devletler bireylere zorlayıcı bir şekilde kimlik politikaları uygulayabilmektedir (Strauss, 2010: 14). Çünkü toplumsal bütünlüğü sağlayan temel, bu unsurlarda mevcuttur.

Kolektif kimliğin ana unsurlarından olan ulus ve din, kültüre referansla temellendirilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda kültür, bir toplumun, tarih içinde oluşturduğu değer, norm ve sosyal kontrol gibi sistemlerinin göstergesi olan unsurlarla fonksiyon verme, aklıleştirme ve hedef modeli belirleme suretiyle kimlik ve aidiyet şuuru kazandırmaktadır. Mensubiyet şuuruna sahip bir insan, hem geçmişteki insanlarla, hem de gelecek nesillerle bağ kurar (Tural, 1988: 63). Kurulan bu bağ toplumsal ilişkilerin ve toplumsal bütünleşmenin devam etmesine ve sağlamlığına yardımcı olabilir.

Kolektif kimlikler sadece geleneksel yaşam ve kültürünün ürünü değildir. Burada bu vurgunun yapılması modern ve sonrası dönemde aşırı bireyselleşmenin daha fazla öne çıkması ve kolektif kültürün arka plana itilmesi ile ilişkilidir. “Yeni sosyal hareketler yeni kolektif kimlikler yaratır” (Yavuz, 2008: 41) tespitinden hareketle önemli toplumsal olaylarda ve özellikle toplumun bekası söz konusu olduğunda bireysel kimlikle donanan bireylerin toplumsal bütünleşmeye olan ihtiyaç uyarınca kolektif kimliğe geçiş yapabildikleri görülmektedir. Bu bağlamda “15 Temmuz Darbe Girişimi”ne karşı bireylerin toplumsal bütünleşme örneği vermesi anlamlıdır. Burada dikkat çekilmesi gereken husus bireyselleşen ve sadece kendi çıkarını düşünen bireylerin üst bir yapı olan toplum/devletin devamlılığı için kendilerinden vazgeçmeleri ve toplumsal bütünlüğe yönelik davranış içerisinde bulunmalarındır. Öyle ki bu durum, arka planında hala toplumsal bellekte yeri olan milli ve dini duyguların etkin olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Bu araştırmada, kimlik kavramını tanımlamayı ve bu tanımlamanın getirdiği sorunsalları incelemeye çalıştık. Kimlik kavramı tanımlanırken farklılık ve benzerlik unsurlarının öne çıkarıldığı görülmektedir. Özellikle kimlik çerçevesinde bireyin ya da topluluğun kendini tanımlayabilmesi ötekilerden ayrılığı/farklılığı ile netleşmektedir.

Kimlik, kazanım (edinim) aşamasında hem birey hem de toplum tarafından inşa edilen iki yönlü bir görünümüdür. Kimlik inşası, daha çok modern ve özellikle postmodern dönemin problemidir. Çünkü kimlik, geleneksel toplumda büyük oranla verili bir unsur olarak karşımıza çıkmakta,

onun değiştirilmesi ya da inşası düşünülmemektedir. Geleneksel toplumda eğer bir kimlik değişimi söz konusu ise bu toplum tarafından zorlama ile yaptırılmaktadır.

Kimlik, bireysel ve kolektif açıdan ikili bir görünüme sahiptir. Özellikle modern dönemle birlikte kimliğin bireysel boyutu ön plana çıkmaya başlamıştır. Postmodern dönem, toplumları ve toplumsal yapıları parçaladığı gibi kimlikleri de parçalamaktadır. Bu dönemde kişi aynı anda çok fazla kimliğe sahip olabilmekte fakat bunların devamlılığı ve sağlamlığı önceki dönemlere kıyasla daha kırılgan bir yapı arz etmektedir.

Kimlik, özellikle postmodern dönemde sorunsallaşmıştır. Kırılgan hale gelen kimliklerin yeniden ve daha sağlam bir zeminde inşa çabaları bu dönemde yoğunlaşmış bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde kimlik çalışmaları, kimliklerin daha stabil ve dayanıklı bir yapıya bürünmesinin imkanını aramaktadır. Sosyal ve tarihsel çalışmalardaki veriler, bu yolların iki temel unsurda kesiştiğini göstermektedir: Etnik köken ve din. Diğer bireysel ve kolektif kimliklere göre bu iki unsur daha çok tercih edilmekte ve kişiye daha net güven duygusu vermektedir.

Sonuç olarak, öz bir şekilde kimlik tanımlamalarından hareketle kimlik kavramını ele aldığımız bu çalışmada kimlik-sosyal bütünleşme ilişkisine kısaca değinmeye çalıştık. Buna göre sosyal bütünleşmede bireysel ve kolektif kimlikler önemli bir rol oynamaktadır. Bireysel kimliklerin sosyal bütünleşmeye olan katkıları şartlara ve bireysel ihtiyaçlara bağlı olarak değişebilirken, yedeğine aldığı kültürel arka planla kolektif kimlik toplumsal bütünleşmenin ana unsurunu oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- AYDIN, S. (1999) *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*, 2. Baskı, Ankara: Öteki Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2000) *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2006) *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. Abdullah Yılmaz, 5. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAYART, Jean-F. (1999) *Kimlik Yanılsaması*, Çev. Mehmet Morali, İstanbul: Metis Yayınları.
- BERGER, P. L. - LUCKMANN, T. (2008) *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, Çev. Vefa Saygın Öğütle, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- BERKES, N. (2006) *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay.Haz: Ahmet Kuyaş, 9. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- BİLGİN, N. (1999) *Kollektif Kimlik*, 2. Baskı, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- BORA, T. (1997) “Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Yay.Haz. Nuri Bilgin, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, ss. 53-62.
- BRUINESSEN, M. V. (2009) *Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, Çev. Hakan Yurdakul, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- CHANEY, D. (1999) *Yaşam Tarzları*, Çev. İrem Kutluk, Ankara: Dost Kitabevi.
- CONNOLLY, W. E. (1995) *Kimlik ve Farklılık*, Çev. Ferma Lekesizalın, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ÇALIK, M. (2009) *Milli Kimlik, Milliyet, Milliyetçilik*, 2. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat.
- DURGUN, Ş. (2005) *Modernleşme Demokrasi İslam*, Ankara: Alter Yayınları.
- DURKHEIM, E. (2006) *Toplumsal İşbölümü*, Çev. Özer Ozankaya, İstanbul: Cem Yayınevi.
- ERKAL, M. E. (2006) *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, 13. Baskı, İstanbul: Der Yay.
- FICHTER, J. (2004) *Sosyoloji Nedir*, Çev. N. Çelebi, 7. Baskı, Ankara: Anı Yay.
- FREYER, H. (1964) *Din Sosyolojisi*, Çev. Turgut Kalpsüz, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- GELLNER, E. (2006) *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev. Büşra Ersanlı-Günay Göksu Özdoğan, 2. Baskı, İstanbul: Hil Yayınları.
- GIDDENS, A. (2010) *Modernite ve Bireysel-Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Say Yayınları.
- GÖKA E.-BEYAZYÜZ, M. (2005) “Yeni Dünya Düzeninin ‘Kimlik Siyaseti’: Psikolojik Bir Bakış Denemesi”, *Türkiye Günlüğü*, S: 83, ss. 17-26.
- GÜNAY, Ü. (2003) *Din Sosyolojisi*, 6. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları.
- GÜNDOĞAN, A. O. “Kimlik Sorunu ve Düşünce Dünyası”, *Türk Kimliği*, Editör: M. Çağatay Özdemir, İstanbul: Ötüken Neşriyat, ss. 399-411.
- GÜVENÇ, B. (2010) *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yayınları.
- HOBSBAWM, E. J. (2010) *Milletler ve Milliyetçilik*, Çev. Osman Akınhay, 4. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- KARPAT, K. H. (2009) *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- KEYMAN, E. F. (2003) “Türkiye’de ‘Laiklik Sorunu’nu Düşünmek: Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme”, *Doğu Batı*, S: 23, ss. 119-136.
- KULA, M. N. (2000) *Kimlik ve Din*, İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- LUCKMANN, T. (2003) *Görünmeyen Din Modern Toplumlarda Din Problemi*, Çev. Ali Coşkun-Fuat Aydın, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- MARSHALL, G. (2005) “Kimlik”, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- ONAT, H. (2009) “Türkiye’de Cemaatler ve Kimlik”, *Türk Kimliği*, Edit: M. Çağatay Özdemir, İstanbul: Ötüken Neşriyat, ss. 808-825.
- ÖZYURT, C. (2005) *Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma*, İstanbul: Açılık Kitap.
- PALECZEK, G. –R. (2004) “Afganistan’da Devlet Kurma Mücadelesi: Merkezileşme, Milliyetçilik ve Huzursuzluklar”, *Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları*, Der: W. Schendel, Çev. S. Somuncuoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 191-236.
- PERŞEMBE, E. (2005) *Almanya’da Türk Kimliği Din ve Entegrasyon*, Ankara: Araştırma Yayınları.
- POYRAZ, H. (2009) “Farklı Kimlik ve Türk Kimliği Hakkında”, *Türk Kimliği*, Edit: M. Çağatay Özdemir, İstanbul: Ötüken Neşriyat, ss. 763-778
- SARIBAY, A. Y. (1997) “Cinsellik, Kutsallık ve Kimlik: Toplumsal Düzenin Bedensel İnşası”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Yay. Haz. Nuri Bilgin, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, ss. 231-242.
- SARIBAY, A. Y. (1998) *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*, Bursa: Asa Kitabevi.
- SMITH, A. D. (2002) *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, Çev. Derya Kömürcü, İstanbul: Everest Yayınları.
- SMITH, A. D. (2009) *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- STRAUSS, C. L. (2010) *İrk, Tarih ve Kültür*, Çev. Haldun Bayrı vd., 5. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- ŞİMŞEK, S. (2002) “Günümüzün Kimlik Sorunu ve Bu Sorunun Yaşandığı Temel Çatışma Eksenleri”, *Uludağ Ü. Fen-Edebiyat Fak. Sosyal Bil. Dergisi*, Yıl: 3, S: 3, ss. 29-39.

- TOURAİNE, A. (2005) *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek Miyiz?*, Çev. Olcay Kunal, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TURAL, S. K. (1988) *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- UZUN, T. (2003) “Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme”, *Doğu Batı*, Yıl: 6, S: 23, ss. 137-160.
- VATANDAŞ, C. (2002) “Küreselleşme Sürecinde Ulusal Kimlik ve Dil (Kanada’daki Türkler)”, *VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, Ankara.
- WEBSTER, A M. (1981) “İdentity”, *Webster’s New Collegiate Dictionary*, Massachusettes.
- YAPICI, A. (2004) *Din Kimlik ve Ön Yargı Biz ve Onlar*, Adana: Karahan Kitabevi.
- YAVUZ, H. (2008) *Modernleşen Müslümanlar*, Çev. Ahmet Yıldız, 2. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- YURDUSEV, A. N. (1997) “18. Ve 19. Yüzyıllarda Avrupa’da Türk Kimliği”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Yay. Haz.Nuri Bilgin, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, ss. 102-115.